

Cseres Tibor: Vérbosszú Bácskában

Hátborzongatóan aktuális dokumentumriport-könyv Cseres Tibor ikerkötete 1991 második felében, a jugoszláviai polgárháború minden józan képzeletet felülmúló dülésének tetőfokán. Nyilvánvalóan azért is, mert a könyv és a polgárháború helyszíne részben azonos, de még inkább amiatt, hogy újra és újra rá kell döbbernünk egy jóval általánosabb összefüggésre is: a megnyomorított, generációk során át megrentott, szellemében lealacsonyított, a parancsuralomnak a tudatában is áldozatul eső ember a legveszedelmesebb élőlény ezen a világon. Ilyenek voltak 1942 januárjában az újvidéki mérszarlás magyar főkolomposai és végrehajtói, ilyenek 1944 őszén Tito bosszút lihegő partizánjai, s ilyenek ma a szerb hadsereg kommunista, sovinszta vezetői is. És itt igazán nem lehet méricskélteni, itt nem az számít, hogy mikor mennyi volt az ártatlanul leöldösött, megkínzott vagy elhurcolt emberek száma, történelmileg indokolható-e a bevonulás, a megszállás (vagy fölszabadítás?), s a tömeges emberhalál láttán nincs idő annak a mérlegelésére sem, hogy „ki kezdte?”; hiszen a kezdetek tényszerű feltárása a legtöbb esetben (több) évszázados történelmi visszagombolyítást tenne szükségessé.

Cseres Tibor évtizedek óta hordozza magában a második világháború emlékeit, melyekből sorra-rendre művek születtek. Persze ő nemcsak *ismerkedett* a történelemmel, ő benne is élt. Mint szívós és szenvedélyes kutató, a dokumentumok sokaságán rágta át magát, akár a Foksányi-szorosról, akár a „vizaknai csaták”-ról, akár az újvidéki „hideg napok”-ról, vagy éppen a bácskai vendettákról írt.

A *Hideg napok* nagy detonációt váltott ki megjelenésekor, 1964-ben. Aztán film készült a regény alapján, s ez a tény tovább növelte a Cseres Tibor által exponált történelmi lecke mélységét és komolyságát. Egvittal persze jelezte ennek a figyeiő és szóló-perlekedő, a valóságra, az igazságra kíváncsi (és erre másokat is biztató) értelmiségi magatartásnak a rendkívüli problematikusságát is. Nem csak a diktatórikus szellemi elnyomás és annak fölöttébb szelektív, és persze rendre durván torzító történelemmagyarázata tűrte el nehezen Cseres Tibor kényszerű szembesítését 1964-ben. (Mert hiszen *valamit* válaszolnia kellett erre a kihívásra.) Hiszen ismét deklaráltott az újmódi „örök barátság” a két kommunista ország között, amely barátságnak a története ugyancsak tele van kínosan kellemetlen gyöngö pontokkal. Továbbá: a *Hideg napok* önkritikája, jóllehet, nyilvánvalóan nem a magyarság kritikája volt általában, mégis fölvetette a nemzeti önbecsülés és a nemzeti önazonosság ténylegesen (és 1956 után, a '60-as évek elején különösen) fontos kérdés. Vájon árt-e Cseres Tibor az újvidéki vérengzés magyar bűneinek föltárásával és bűnöseinek megnevezésével ennek az oly sokszor, és különösen a néhány évvel korábbi magyar forradalom leverésével újra és nagyon druván megsértett nemzeti tudatnak, a magyarság önbecsülésének? Hiszen a határainkon túl is kapóra jött az 1942-es magyar bűnök beismerése ahhoz, hogy a rólunk kialakított negatív képet — bűnlajstromot — újabb, méghozzá magyar író által föltárt vádponttal gyarapíthassák.

Nos, mindezen aggályos jóslatok — utólag már világosan látjuk — nem következtek be igazán, ugyanakkor föltáratlan és kibeszéletlen maradt egy másik szörnyű trauma: Tito partizánjainak 1944-es őszi bosszúhadjárata Jugoszlávia magyarlakta vidékén, azaz Bácskában.

Természetesen Cseres Tibor is jól ismerte — legalábbis a lényegét tekintve — az ide kapcsolódó történelmi tényeket; kimondásával azonban évtizedeken keresztül mégis várt. „Már huszonöt évvel ezelőtt számon kérték tőlem — írja a *Vérbosszú Bácskában* borítóján —, miért nem írtam, csatoltam a *Hideg napok*hoz folytatásként a megtorlás véres heteit is. Nem tehettem meg: a körülmények csak az igazság, a borzalmak felét engedték kimondani. Az igazság és a véres szörnyűségek másik, nagyobbik felének világba kiáltása szerb íróra, írókra várt volna. Ám mindhiába! Közel három évtizedes várakozás után nem térhettem ki a végül is reám maradt feladat elől, hogy megírjam az 1944-es bácskai vérbosszú könyvét is.”

S most itt van előttünk a könyv (részleteivel már találkozhattunk a *Hitel lap-jain*), mégis nagyon nehéz bármit is mondani róla. Az öldrőlésnek, az öldrőlés eszközeinek, technikájának, szerszámainak, aprólékos rafinériáinak oly hosszú, oly részletes, oly vérgőzös, szinte végetérhetetlen tény- és adatbőséges felsorolása van bezárva e két borítólapon közé, hogy még csak részletekben megismerve is komoly idegi próbatétel az olvasó számára. És hát hiába tesszük föl elborzadva a kérdést önmagunknak: „Hát lehetséges volt mindez? Hát megtörténhetett mindez?” — a könyvbéli válasz oly brutális és oly undorító, hogy emberi önméltósággal vagy egyéb lelki torzulással önmagában már aligha magyarázható.

Nyilvánvalóan tudta ezt Cseres Tibor is, midőn megírta (összeállította) az 1944-es bácskai rémtettek krónikáját.

Messziről indít: a középkori magyar királyság etnikai viszonyainak, a magyarok és a délszlávok — elsősorban is a szerbek — sok évszázados kapcsolatának egymás mellett, vagy éppen egy hazában élésének történetét is fölvezolja. S kimondatlanul is elkeserítő kép kerekedik ki ebből a szemléből. Az ti., hogy a világnak ezen a táján (persze nem csak itt) hiányzik (vagy csak nagyon kis mértékben van jelen) az emberi belátás és a politika erkölcsi fedezete. S azt is sugallja (vagy legalábbis, ha végiggondoljuk az azóta történeteket), mindenképpen azt hihetjük, hogy sosem lesz vége a másság mint üldözendő, büntetendő, kiirtandó kategória kezelésének.

A másság a szoban forgó esetben természetesen politikai és hatalmi szempontot, illetőleg célokat is magában foglal — mindkét oldalon. Gazdasági érdekek ütköztek, területi viták mérgezték lassan, de folyamatosan és hatásosan a magyarok, illetőleg a szerbek regionális-parciális érintkezéseit, és az „odafent” működő vezetőknek viszálykodása nyomán a két nép egésze közötti kapcsolatot. S hogyan is szakadhatna vége az oda-vissza csapások sorozatának? Már-már azt hisszük, hogy a történelem végzetként működik, és nincs erő, amely megállíthatná a rendre újra felbukkanó vérontások sorozatát.

Mintha csak ezt igazolná Szenttamás—Földvár példája is. 1848-ban az ide-oda hullámozó, harci cselekmények során a kiűzött lázadó szerb felkelők után a bevonuló császáriak a katolikus templomban 37 levágott *gyermekfejét* találtak. Elkeseredett dühükben és felháborodásukban a maradék szerb lakosságra zúdultak, s akit csak értek, lekaszabtak. 1941-ben *ugyanitt* a bevonuló magyar honvédeket fogadja ádáz orvlövészakció, ennek következtében — a „jogos önvédelem” következtében — a bevonulás napjaiban 92 szerb lakos vesztette életét. Ennek az eseménynek a rettenetes megtorlása — a bácskai vérbosszú részeként — 1944 őszén azután jóval ezret felüli magyar halálos áldozattal járt...

Es ez csak egyetlen falu tragikus sorsa volt. Cseres Tibor könyve negyven magyarok lakta bácskai településen készíti el ezt a megdöbbentő, felkavaró leltárt, mindvégig dokumentumokra és a túlélők tanúvallomásaira támaszkodva. A magyar katonák és csendőrök 1941—42-es bevonulása, illetőleg partizán- és kommunistaellenes akciói során mintegy 4 és fél ezer — főleg szerb — ember pusztult el. A vérgőzös megtorlás nemcsak módszereiben, hanem nagyságában, tömegében is rettenetes volt: mintegy negyvenezer — főként magyar — lakos lemészárlása. Végül is tökéletesen megvalósult az elvetemült, véres kezű partizánnő, Julka jóslata és felhívása: minden annak idején megölt szerbertől tíz magyar halálával kell bosszút állni...

Vannak persze ezeknek a szörnyű történeteknek lélekölő utóhatásai is: a félelem és a hallgatás. Félelem mindkét oldalon. A túlélők — valamennyien áldozatok ők is, hiszen ha ők maguk életben maradtak is, családjukat kiirtották — a győztesek büntetésétől félnek még évtizedek múltán is, a bűnösök pedig a leleplezést érzik kínosnak. Ehhez járult még a legújabb keletű „örök barátság” cinkosságot is vállaló kényszere, amely több mint négy évtizeden át leplezte, illetőleg — magyar részről — a szőnyeg alá söpörte (oly sok kibeszélendő traumánkkal egyetemben) a bácskai vérbosszú — valóban apokaliptikus — történetét. Két túlélő katolikus pap hosszú évek aprólékos munkájával végül rekonstruálta a bácskai településeken legyilkolt magyar lakosság névsorát és adatait. A megtorlástól való — teljesen ért-

hető — félelmükben azonban csak a haláluk utánra engedélyezték a nyilvánosságra hozatalt. S ma már ismertek ezek az adatok.

Persze odaát a hivatalosság körében is hallgatás övezi a megtörténtekeket. A tömegsírok feltárásáról sem lehet szó. Sőt, ahol csak lehet, a hatóságok ügyelnek arra, hogy elfelejtődjenek 1944 őszének szörnyűségei. Van, ahol a temető köveit zúzták szét ismeretlen kezek, van, ahol visszatemették az építkezés vagy szántás nyomán előkerült „leleteket”, ismét máshol pedig kis akácerdőt telepítettek a tömegsírok fölé. Kíváncsiak lehetünk arra is, vajon milyen visszhangja lesz Cseres Tibor mostani könyvének a szerb értelmiség, illetőleg a szerb nagypolitika régióiban. De ez már a jelen, és még inkább a jövő története.

Végezetül szóljunk néhány szót a *Vérbosszú Bácskában* című Cseres-könyvről mint írói alkotásról. Nos, aligha vitatható, hogy e műve sokkal inkább erkölcsi tett, semmint kiemelkedő írói teljesítmény Cseres pályáján, életművében. Műfaját leginkább még szociográfianak nevezhetnénk, így tehát nem is igen kérhetjük számon rajta például a *Hideg napok* irodalmi-esztétikai értékeit. De az elnagyolt, itt-ott esetleges szerkesztés, a mesterkéltségek, oda nem illő betétek (pl. a karóba húzás technikájának gyomrot fölkavaró naturalista részletezése, vagy a *Hideg napok: regény és film* című fejezet), az egyes falvakban történt atrocitások némelykor iskolásnak tűnő egymás utáni felsorolása bizonyára nem tartozik a könyv erősségei közé. Következésképpen a *Vérbosszú Bácskában* elsősorban erkölcsi bátorsága és az egykori események katartikus ereje miatt felkavaró mű.

Cseres Tibor megírta hát a *Hideg napok* párdarabját, tükör-művét, kimondta az igazság másik felét is. A *Vérbosszú Bácskában* igazi, mégpedig rendkívüli jelentősége magában e főlrázó tényben keresendő. (*Magvető, 1991.*)

MONOSTORI IMRE

Ideje van az igazságnak

A VÁSÁRHELYI LEVENTÉK KÁLVÁRIÁJA

Ültünk százan, deresedő férfiak a vásárhelyi könyvtár olvasótermében. Hallgatuk tudós történészek értő elemzését egy nemrég megjelent könyvről, amely sorsunk elfelejthetetlen, súlyos részét hordozza magában: *A vásárhelyi leventék háborús kálváriája*. Különös, ritka alkalom, könyv és szereplői együtt, sőt a kötet közreadója, Herczeg Mihály is közülünk való. Tűnődöm, ugyan mi játszódhatott le benne, amikor a hitelességre törekvő, szigorú történész találkozott a személyes benyomásokat hordozó résztvevővel. Megkönnyítette-e ez a dolgát? Aligha, hiszen emlékeink, az övé is — kitéve az idő rombolásának —, változhattak. Nyilván ez a felismerés vezette a szinte zseniálisnak nevezhető megoldásra: nem az egyes emberek egyedi emlékei adják meg a történet igaz menetét, hanem az, amit ő kollektív emlékezetnek nevez. Azonos eseményekről a benne résztvevők vallomásai sorjáznak egymás után. Az eltérések így nagyon is érthetőek, az azonosságok pedig bizonyító erejűek.

A könyv születésének története annyira jellemző korunkra, hogy érdemes mellette elidőznünk kissé. Létét az új, lassan szabadabbá váló társadalmi, politikai közállapotoknak köszönheti. 1988-ban a fáradhatatlan Tárkány Szűcs Imre szervezésében nosztalgiaakirándulásra ment az 1944 őszén Vásárhelyről elvezényelt leventék egy csoportja a Dunántúlra. Felkeresték az egykori helyszíneket, feltörtek a több mint negyven évig elfojtott emlékek. Hamarosan baráti körre szerveződtek a közös sors hordozói. Összejöveteleiken fájdalmasan emlegették azokat, akik soha nem tértek